

YU ISSN-0352-5724/UDK 801(05)

ЗБОРНИК

МАТИЦЕ СРПСКЕ
ЗА ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ

XXXVII

ПОСВЕБЕНО
ПРОФЕСОРИМА др ВЕРИ ЈЕРКОВИЋ И др ЈОВАНУ ЈЕРКОВИЋУ
ПОВОДОМ 65-ГОДИШЊИЦЕ ЖИВОТА

НОВИ САД
1994

ПРВИ УЦБЕНИЦИ СРПСКОГ ЈЕЗИКА ЗА РУСКЕ ЕМИГРАНТЕ

ИРЕНА ГРИЦКАТ

У непрегледно поље могућих славистичких истраживања на нашим просторима — теоријских, описних, образовних или друкчијих — могла би да се уврсти једна доста издвојена тема, не много значајна, али занимљива: на који су начин бели руски емигранти почињали да прихватају језик српске средине у коју их је довела њихова судбина.

Сам овај процес, у свом лаганом остваривању пре читавих седам деценија, увелико је подлегао заборава пошто о њему скоро да нису ни остале било какве белешке. Он је, међутим, садржавао нека обележја која иначе представљају предмете одређених научних интересовања. Како се учи страни језик у одраслим годинама (а не у децима, када је учење потпуно другачије)? Како се туђи језик учи ако је приметно сродан са матерњим? И још један чисто психолошки чинилац — како се он учи, којом брзином, са колико успеха, када то не представља објекат властитог избора, властите радозналости, него, бар на почецима, фактор животне принуде?¹

Задржаћемо се на два невелика уџбеника састављена у такве сврхе одмах после приспећа Руса у нашу земљу: С. М. Куљбакинџ, *Крайкаја сербскаја граммајика для русскихџ*, Београд, 1920. г., 1 — 103, и Николај Акаемовџ, *Какџ научиџься љо-сербски — Сербскаја граммајика со словаремџ русско-сербскихџ омонимовџ* [напоредо српски наслов], Мостар, 1921. г., 1 — 104. Примећујемо да су се ових издања у оба града прихватила истакнута издавачка предузећа: у Београду Геца Кон, а у Мостару одраније реномирани Пахер и Кисић.

Стјепан М. Куљбакин био је свакако позван да упућује своје сународнике у одлике српског језика. Он је већ раније био признат научник слависта, између осталог проучавалац старословенских и српкословенских писаних споменика, путник који је почетком двадесетог века боравио у Београду и у другим овдашњим крајевима, писац граматике српског језика и читанке, издатих у Русији 1915. г. (II изд. граматике 1917. г.). У време штампања књижице о којој је реч налазио се кратко време у звању универзитетског професора у Скопљу, а већ идуће године био је у Београду биран за дописног члана, ускоро и за редовног, Српске краљевске академије.

¹ О српском језику овдашњих Руса укратко су проговорили П. Митропан, Н. Радошевић, И. Грицкат. Податке о два прва аутора в.: И. Г., *Забјеласања о билингвизму*, Зборник Матице српске за књижевност и језик XXX/2, Нови Сад, 1982, 161—181, на стр. 164 у бел. под текстом.

Куљбакин је у овом свом уџбенику систематизовао излагање према општеусвојеним граматичким одељцима. После сасвим кратког увода дошла је азбука, фонетика са правописом и акцентима; деklinација, уз њу ступњевни поређења, подела бројева; конјугација са подацима о видовима; различите синтаксичке црте српског језика; интерпункција; на крају дванаест акцентованих одломака за читање и мали српско-руски речник. У уводу је истакнуто: граматика се не може читати као роман, нити учити као неки наративни предмет. Она се мора повремено разгледати, али је битно враћати се на њу напоредо са читањем разних других текстова и са слушањем живе речи. Граматичко штиво нема самосталну улогу, оно је само приручник.

У сваком одељку аутор је указивао на диференцијалне моменте према руском стању, не оптерећујући ова поређења историјским тумачењима, него их дајући само у синхронјском пресеку. Разумљиво, свуда се препознаје рука стручњака за упоредну граматику словенских језика.

Не улазимо у препричавање садржаја, још мање у дидактичну ефикасност овог уџбеника, а ни у његове местимичне грешке. Нагласићемо једну црту која се ту и тамо запажа на његовим страницама. А то је осведочење (поновно!) о даљем животу самог српског језика, који се овде не ишчитава у свему онакав какав се данас употребљава; или — што је у многим примерима још вероватније — аутор Куљбакин, као човек коме српска језичка пракса није била блиска, наводећи српске особености служио се застарелим изворима, народским, дијалекатским, не одвајајући њихову грађу од тада већ друкчије стандардизоване. У његовим руским преводима и објашњењима неубичајене облике и значења не налазимо.

Тако, међу српском лексиком која се приказује руским читаоцима видимо: *Срб* = Србин, *брв* = очни капак, *рж* = раж; *одшалийти* = одговорити шалом. Каже се да *град* значи само тврђаву, док се за руско „город” употребљава *варош*; „рамена” се дају као *илећи*. Генитив множине од *лаба*, *врсиа* гласи овде *лаби*, *врсии*. Уз презенте „јесам”, „дам” наводи се и *јем*, а уз „могу”, „хоћу” још и *вељу* и *вољу* као равноправни примери за наставак -у. При томе је аорист од „јести” — *јех*, *је*, *је* ..., а императив *јеби*, поред *једи*. Са једнаком вредношћу препоручују се партиципи *илећући*, *іребући* и *илећућ*, *іребућ*; поред „носивши” и сл. — *носив*, *іисав*, *брав*, затим, *іребав*, *ілеіав*, *іекав*. Прелазећи на синтаксу писац упућује, нпр., на појаву да реч „јато” захтева предикат у множини: „пролетеше јато голубова”; даље: „која вас [= од вас] је оно говорила?”, „према Београда” (*ірема* са генитивом), „поставише га поглавицу” (илустрација за употребу акузатива), „ни једнога човека не зовем погана или нечиста” (исто); „обзиму снег пада”. Поводом хипотаксе: „збори млада е их дома нема”, „ту се одмах осетила [= онерасположила] где је умро нејачак Јоване”.

Николај Акајомов, са звањем професора велике гимназије у Мостару, замислио је уџбеник за своје сународнике друкчије — не само по томе што их је упутио на ијекавштину (са њеним „финесам”: рецимо, он каже да се давнопрошло време може градити по обрасцима „бијох читао” и „бјех читао”, поред „био сам читао”), а убацио је и неке делове латиницом. Методологија је овде примеренија проблематици, књига је мање школски уџбеник а више управо оно што стоји у наслову: како научити српски.

Тиме што се у понеким поглављима указује на више граматичких питања (једно је обично главно, оно које је на реду, друга фигурирају као узредни подсетници на већ пређено, стимулишу на боље схватање), и тиме што су у свако поглавље убачена кратка питања и мањи текстови са преводима непознатих речи — овакав начин представља неку врсту „директног” метода, те личи на знатно савременије реализације.

Имајући у виду да су многи Руси у младим годинама били у прилици да се упознају са црквенословенским језиком (учећи веронауку), Акајомов каткада указује на еволуцију тих црта према српским савременим ликовима. Још је интересантнија његова идеја да нешто што је теже протумачити паралелизмом са руским, он руском интелектуалцу објашњава помоћу несловенских језичких карактеристика. Разлику између неодређеног и одређеног придевског вида описује овако: мио пријатељ = *un cher ami, ein teurerer Freund, a dear friend, un caro amico*, а мили пријатељ = *le cher ami ...* итд.

Аутор каже да се служио Маретићевом *Хрватском или српском граматиком за средње школе*, као и *Лекцијама из српског језика* Љ. Стојановића. Услед таквог опредељења, понешто застарели изглед како самих тумачења тако и примера пада на терет Акајомовљевих извора, али исто тако и на терет наведеног напред фактора временске удаљености од нас, због кога су, у ствари, искоришћени узорци били тада најваљанији. Играо је улогу такође херцеговачки миље у коме је писац живео.

Ево неколико илустрација. Препоручују се множински облици *друзи, бради, ножи* напоредо са дужим формама (и само: *раци* = ракови). Ген. јд. од „уже” — *ужа* и *ужеџа*; вокатив *мајчицо* уз *мајчице*. Компаратив од „мрзак” — *мржи*; присвојне заменице *њихан* и др. поред *њихов*. У једном примеру презент: „син се опет клања и *нуђа* ти врући *цјелов* свој”; трпни придев од „убити” — *убиџи*, трпно стање: „Милоје се избацио из службе” (= био је избачен). Садашње време од „ткати” само „она *че*”; од „жети” сад. вр. *жсмет*, императ. *жсми*; радни прид. од „јести” — *јео* и *ио*. Из лексике: „један сат има шездесет *часака*” (= минута), „ружа има лијепо *воњ*”, „без *јадра* и *кормила*”, „*ојрава* окна у прозору” (= оправка). Реченица „купио сам *шкаф* и *шубу*” значи куповину овнујске коже и крзна. Из синтаксе: „ја сам *царица*, пак немам *тога*” (= па ипак), „радили су друге *послове*, него им је *заповјеђено*”; „то се догодило *француско-њемачкога рата*” (темпорални ген.).

Текстови за читање и увежбавање изговора овде су знатно разумљивији и приступачнији за почетника од Куљбакинових. Вредан додатак представља добро конципован речник српско-руских хомонима, чија су упозорења заиста нужна при учењу овако блиских а опет историјски растављених језика.

Запажа се још да је неки концепт овог уџбеника, или његов рукопис, или можда нама непознато претходно издање било написано латиницом, пошто на неким местима ређање лексике у оквирина одређеног објашњења указује на латинични ред, премда је дато ћирилицом (нпр., предлози: *после у иду ван, врх, за, збої*).

У којој су мери овакви уџбеници пре много година и деценија послужили своје циљу, не бисмо умели да кажемо. Свакако они нису били без

значаја. На овоме месту намеће нам се друга асоцијација. Руски културни посленици емигранти врло су брзо осетили и присност према новој средини, и потребу сробивања са њом, и перспективу трајног, за многе Русе доживотног останка, како се то после и догодило.

Београд